

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS: SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECT IN THE MODERN CONTEXT

Тицька Я.О., декан факультету права та економіки,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

Шкодовська Ю.Ю., студентка II курсу магістратури
спеціальності 081 «Право»
Міжнародний гуманітарний університет

Аналіз та осмислення поняття право на судовий захист має важливе практичне значення для подальшого вдосконалення законодавства України у сфері прав людини, а також правозастосовної практики в цій сфері. Акцентується на особливому місці судового захисту прав і свобод в системі гарантій реалізації й захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Розкрито особливості реалізації права на судовий захист у контексті концепції сучасного правосуддя, проаналізовано проблеми реалізації відступу від гарантій прав за міжнародними договорами.

У частині розмежування права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом робиться висновок, що існує єдине право на судовий захист, закріплене Конституцією України. Реалізувати це право особа може лише при зверненні до суду у випадку порушення її суб'єктивних прав, свобод чи інтересів. Досліджено питання обмеження права на судовий захист. Запропоновано право на судовий захист розглядати як імперативну норму міжнародного права, а саме, норму *jus cogens* (в силу дії договору або звичаєвої норми).

Запропоновано визначення права на судовий захист - відносно невідчужуване право, що виникає на підставі норм закону і реалізується з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод, інтересів людини відповідно до виробленого механізму процесуального законодавства. Право на судовий захист слід розглядати як комплексний правовий інститут матеріально-процесуального характеру, що полягає у визначенні права на судовий захист як єдності його матеріального змісту та процесуальної форми, оскільки право на судовий захист може бути реалізоване лише в судовому процесі. Вказується, що право на судовий захист наділено законодавцем неперсоніфікованим характером, а відмова від права на звернення до суду за захистом вважається недійсною.

Ключові слова: право на судовий захист, система прав людини, доступ до правосуддя, обмеження прав на судовий захист.

Analysis and understanding of the concept of the right to judicial protect is important in practice for further improvement of Ukrainian legislation in the field of human rights, as well as for improving law enforcement practice in this area. Emphasis is placed on the fact that a special place in the system of guarantees of realization and protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen is occupied by judicial protection of rights and freedoms.

The author has revealed specific features of realizing the right to judicial protection in the context of the concept of modern justice; has analyzed the problems of implementing the deviation from the guarantees of rights under international treaties.

In the context of distinguishing between the right to judicial protection and the right to go to court for protection, it is concluded that there is a single right to judicial protection, enshrined in the Constitution of Ukraine. A person may exercise this right only by going to court in case of violation of his / her subjective rights, freedoms or interests. The issue of restricting the right to judicial protection has been studied. It is proposed to consider the right to judicial protection as an imperative norm of international law, namely, the norm of *jus cogens* (according to the law or customary norm).

The definition of the right to judicial protection is proposed - relative inalienable right that arises on the basis of the law and is implemented in order to protect violated or disputed human rights, freedoms, interests in accordance with the developed mechanism of procedural law. The right to judicial protection should be considered as a complex legal institution of substantive nature, which is to define the right to judicial protection as the unity of its substantive content and procedural form, as the right to judicial protection can be exercised only in court. It is stated that the right to judicial protection is endowed by the legislator with an impersonal character, and the waiver of the right to go to court for protection is considered invalid.

Key words: the right to judicial protection, human rights system, access to justice, restriction of the right to judicial protection.

Постановка проблеми. Конституція України визначила стандарти прав і свобод людини та громадянина. Так, у ч. 3 Основного Закону нашої держави закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Водночас права і свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55 Конституції України). Крім того, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Зазначене Конституцією України право особи на судовий захист знайшло відображення в статтях 4 Цивільного процесуального кодексу (далі-ЦПК) України і Господарського процесуального кодексу (далі-ГПК) України, а також ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства (далі-КАС) України. Саме право на судовий захист дає можливість відстоювати інтереси не тільки конкретного

позивача, але й усього суспільства, сприяючи тим самим забезпеченню режиму законності та правопорядку.

Наразі існує закономірна необхідність провести науковий аналіз стандартів правосуддя з метою узагальнення практики в окресленому питанні та визначенні шляхів розвитку національної правової системи, спираючись в тому числі й на досвід міжнародної спільноти. У цьому контексті виникає потреба у виробленні єдиного підходу до розуміння змісту права на судових захист прав людини. Разом з тим, постійне удосконалення процесуального законодавства та застосування при цьому тотальної уніфікації можуть негативно вплинути на ступінь довіри населення до судової влади та судовий захист їх прав вцілому.

Стан дослідження. Проблеми безпосередньо або опосередковано пов'язані з судовим захистом прав людини досліджувалися у працях вчених різних галузей права, таких як: О.К. Вишняков, Л.М. Дешко, Т.М. Заворотченко, Є.О. Качанов, М.І. Козюбра, О.В. Лемак, В.П. Нагребельний, О.М. Овчаренко, Н.М. Пархоменко, О.В. Петришин,

В.Ф. Сіренко, А.О. Селіванов, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та інші. Роботи даних авторів мають важливе як наукове, так і практичне значення однак їх позиції залишаються дискусійними, а низка важливих питань знаходяться не вирішеними з огляду на оновлення законодавства у сфері судового захисту прав. Наукові дослідження у окресленій проблематиці, як правило, мають вузько галузевий характер, що звужує спектр наукових доробок.

Метою наукової статті є науково-теоретичне дослідження права на судовий захист в системі прав людини у сучасному контексті.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непогрозливих. Кожен під час розгляду будь-якої справи в судах загальної юрисдикції має право на правосуддя, яке відповідає вимогам справедливості. Справедливість – одна з основних засад права – є вирішальною умовою у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, адекватності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

У юридичній літературі радянського періоду традиційно склалися декілька підходів до розуміння права на судовий захист. Дискусія серед науковців насамперед стосувалася того, яким чином розглядати таке право: як право конституційне чи право суб'єктивне; що саме складає зміст цього права – процесуальні чи матеріально-правові елементи.

Одна група вчених дотримувалася позиції, відповідно до якої право на судовий захист вважається конституційним правом і одночасно суб'єктивним [1, с. 64]. Інші наголошували на необхідності розгляду права на судовий захист з двох позицій: як права суб'єктивного і права конституційного [2, с. 5; 3, с. 7].

У сучасних реаліях дискусійність питання права на судовий захист не втратила своєї актуальності. Так, право на захист належить до елементів структури кожного права особи (суб'єктивного права). Прихильники іншого погляду трактують право на захист як самостійне, окреме право кожної управленої особи: «право на захист – це своєрідний сторож кожного суб'єктивного права» [4, с. 17].

Не можемо не погодитися з О.В. Абзюковою, що зі змістовного боку право на судовий захист складається з двох складових – право на звернення до суду за судовим захистом і права на отримання судового захисту, які мають виключно публічно-правову природу (процесуальний характер), тобто спрямовані до держави в особі суду, який є головним суб'єктом механізму реалізації права на судовий захист [5, с. 16].

Як бачимо, проблема полягає у розмежуванні права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом. Проте право на судовий захист не може існувати у вигляді вимоги від порушника права звіту про свою поведінку. Така вимога в особі може виникнути лише при зверненні до суду як органу, що покликаний здійснювати правосуддя. Суд у випадку необхідності може застосувати до правопорушника засоби примусу. Такий примус повинен міститися в певній процесуальній формі, яка чітко встановлена процесуальним законодавством. А отже, існує єдине право на судовий захист, закріплене Конституцією України. Реалізувати це право особа може лише при зверненні до суду у випадку порушення її суб'єктивних прав, свобод чи інтересів.

Традиційно відмічають, що право на судовий захист належить особі, суб'єктивні права якої порушені та/або оспорювані, а суб'єктом, що уповноваженим надавати

захист є саме суд. Це цілком логічно, адже ухвалення рішення у справі – це реакція суду на звернену до нього вимогу про захист порушеного права. Безпідставно вважати, що особа, маючи право на судову діяльність, не має права на кінцевий результат цієї діяльності, а саме права на законне та обґрунтоване рішення суду. Так само безпідставно стверджувати, що, маючи право на результат діяльності судового органу, особа при цьому не має права на процесуальну діяльність, спрямовану на досягнення бажаного для себе результату.

Отже, правильно вказує Г.П. Тимченко, що «право на судовий захист полягає в тому, що це право є конституційним і суб'єктивним. Право на судовий захист – гарантований Конституцією правовий інструмент, за допомогою якого суб'єкти права можуть домогтися відновлення порушеного права» [6, с. 14].

Більш узагальнено надає визначення поняттю «право на судовий захист» Л.В. Лемак: це суб'єктивне публічне право особи на доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою правовою процедурою на засадах верховенства права і справедливості [7, с. 4].

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що право на судовий захист слід розглядати як єдине за своїм змістом поняття. Право на судовий захист є безперечно конституційним правом, оскільки закріплене і гарантоване безпосередньо Конституцією України, проте воно також є суб'єктивним, адже належить будь-якій особі, чії права, свободи та інтереси порушені або оспорювані. Дійсно, про право на судовий захист можемо говорити як про суб'єктивне право, але пов'язувати його лише з «доступом до незалежного і безстороннього вирішення спорів» (як це робить Л.В. Лемак) є некоректним. Адже реалізація права людини на судовий захист – це незавжди вирішення спору. Існує ціла низка категорій справ, які розглядаються судами в порядку наказного, окремого провадження, провадження у справах про банкрутство, де йде мова про так звану «безспірність вимог».

Водночас, у контексті права на судовий захист окремої уваги потребує розгляд питання стосовно матеріального і процесуального наповнення змісту цього права. Так, на думку В.П. Грибанова право на звернення за захистом порушеного права до компетентного органу пов'язане із суб'єктивним матеріальним правом, оскільки характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного суб'єктивного матеріального права, а тому право на захист має розглядатися в його матеріально-правовому аспекті. Крім того, автор наголошує, що нерозривний зв'язок конкретного змісту права на захист з охоронюваним матеріальним правом є додатковим підтвердженням того, що з матеріально-правового погляду це право треба розглядати лише як одне з повноважень самого суб'єктивного цивільного права [8, с. 106].

Інші вчені вважають, що право на судовий захист є правом на позов в матеріально-правовому розумінні, що означає можливість уповноваженої особи вимагати в судовому порядку захисту її порушених прав [9, с. 339].

Вищевикладена позиція правознавців свідчить про характеристику права на судовий захист як інституту матеріального права. Без суб'єктивного матеріального права звернення за судовим захистом було б безпредметним, а суб'єктивне право, яке не має права на судовий захист, не може називатися правом.

Разом з тим, Конституційний Суд України вказує, що право на судовий захист належить до основних невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина, що дозволяє визначити право як право особи на звернення до суду (право на правосуддя, на доступ до нього, право на судовий розгляд, тобто право на сам процес) [10].

В.В. Комаров відносить конституційне право на судовий захист до права на належне правосуддя, до доступності правосуддя [11, с. 27-28].

Досить часто під захистом розуміють сукупність процесуальних заходів, що вживаються у зв'язку з порушенням, невизнанням чи оспорюванням суб'єктивних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільного права та спрямовані на захист або відновлення суб'єктивних цивільних прав і особистих майнових та немайнових інтересів їх володільців [12, с. 6].

С.В. Васильєв розмежує право на звернення до суду, тобто право на пред'явлення позову (яке пов'язане із передумовами права на пред'явлення позову та умовами його реалізації), та право на отримання судового захисту, тобто право на задоволення позову. Оскільки вони носять самостійний характер і можуть не залежати одне від одного: для пред'явлення позову достатньо припущення про наявність права на позов. При цьому право на пред'явлення позову є процесуальною категорією і означає право на процес незалежно від його наслідків, тобто право на діяльність суду щодо розгляду і вирішення заявленої вимоги; воно має місце навіть за відсутності права на позов в матеріальному розумінні [13, с. 226-231].

Про процесуальну складову права на судовий захист говорять і С.О. Короед, А.І. Криштоф, адже передбачене ст. 55 Конституції, ст. 16 ЦК України, ст. 3 ЦПК України право на судовий захист носить процесуальний характер, хоча воно й опосередковано вимогою про захист порушеного права в матеріально-правовому плані [14, с. 31].

Погоджуємось з думкою, що судовий захист знаходиться на межі матеріального і процесуального права та має діалектичний взаємозв'язок пов'язаних між собою, але в той же час різних галузевих сфер. Адже обидва значення захисту, матеріально-правове і процесуальне, існують разом, однак різняться залежно від того, про що йдеться: кінцева мета процесу або використання засобів досягнення цієї мети. У першому випадку йдеться про матеріально-правовий аспект, у другому – захист розглядається як процесуальне явище [15, с. 49].

Качанов Є.О. відмічає, що особливістю механізму реалізації права на судовий захист є поєднання властивих йому елементів публічно-правового і приватноправового характеру. На думку автора, про наявність публічних засад механізму реалізації права на судовий захист свідчить те, що основним суб'єктом даного механізму є державна влада (судова влада в особі конкретних судових органів, які здійснюють державні функції правосуддя і наділені владними повноваженнями), а саме право на такий захист здійснюється в особливій встановленій законом процесуальної формі. До публічно-правових інститутів даного механізму відносяться правозастосовна діяльність, здійснювана судом, забезпечення позову, забезпечення доказів, законна сила судових актів, інститут процесуальної відповідальності, підвідомчості і т.д. [16, с. 51].

Особливої уваги потребує питання, чи може бути обмежене право на судовий захист. Для отримання відповіді необхідно проаналізувати насамперед міжнародно-правові акти. Так, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 4) закріплено перелік прав, які не можуть бути обмеженими під час дії надзвичайного стану. Проте право на судовий захист до цього переліку не входить. Крім того, регіональні конвенції про захист прав людини зазначене право не відносять до тих прав, що не можуть бути обмеженими (ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Разом з тим, держави-учасниці не можуть посылатися на статтю 4 Міжнародного пакту з метою виправдання своїх дій в порушення положень гуманітарного права або імперативних норм міжнародного права. Для захисту прав, що не допускають відступів, притаманно те, що повага до цих прав має забезпечуватися процесуальними гарантіями, зокрема судовими. Ці гарантії впливають із змісту самого для Міжнародного пакту в цілому. Разом з тим право на судовий захист чітко гарантується під час

збройних конфліктів відповідно до міжнародного гуманітарного права та розглядається імперативна норма *jus cogens*. При цьому імперативні норми *jus cogens* не містять загально визнаного вичерпного переліку.

У юридичній літературі акцентується на тому, що в сучасному міжнародному праві зростає кількість імперативних принципів і норм. Наразі єдиним документом, що містить визначення *jus cogens*, є Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. На підставі статті 53 Віденської конвенції можна виділити такі ознаки норм *jus cogens*: по-перше, особливий порядок прийняття через схвалення міжнародним співтовариством держав у цілому; по-друге, суворе дотримання такої норми; по-третє, змінити норму *jus cogens* можна лише нормою *jus cogens*.

Проте у Віденській конвенції не йдеться про неприпустимість відступу, тим паче, що її норми стосуються права міжнародних договорів, а не усіх норм міжнародного права. Як вказує Є.О. Качанов існування норм *jus cogens*, відхилення від яких є допустимим у строго визначених випадках, є можливим, і ці випадки є частиною самого припису, що носить характер *jus cogens*. Держави на свій розсуд або за згодою між собою не можуть відхилитися від цієї норми, крім ситуацій, встановлених у самій такій нормі. Наприклад, норма *jus cogens Pacta sunt servanda* допускає відступ у разі значної зміни обставин (*clausula rebus sic stantibus*), як передбачено в ст. 62 Віденської конвенції [16, с. 55].

На наш погляд, право на судовий захист слід розглядати все ж таки як імперативну норму міжнародного права, а саме, норму *jus cogens*. У окресленому питанні є два шляхи регламентації: в силу дії договору або звичаєвої норми. Так, право на судовий захист може бути імперативною нормою на підставі договору і звичаю для держав, що є учасниками міжнародних договорів. Для інших держав право на судовий захист є обов'язковим на підставі міжнародно-правового звичаю за умови, що вони висловили згоду на обов'язковість такої звичаєвої норми.

Кондрат'єва Л.А. вважає, що право на судовий захист – це абсолютне невідчужуване право, яке виникає із закону і знаходиться в межах конституційних правовідносин [17, с. 37]. На думку Є.О. Качанова право на судовий захист вирізняється навпаки відносним характером, аж ніяк не абсолютним. Такий висновок автор робить, посилаючись на практику ЄСПЛ [16, с. 55-56].

У своєму рішенні Конституційний Суд України справедливо наголошує, що судовий захист передбачає здійснення правосуддя з метою захисту або відновлення порушених оспорюваних прав і свобод. Право на судовий захист не є абсолютним, проте держава повинна забезпечувати доступ до правосуддя в такий спосіб або такою мірою, щоб саму суть цього права не було порушено [18].

З цього приводу зазначимо, що чинні процесуальні кодекси (ГПК, КАС, ЦПК) не встановлюють перешкод для звернення до суду для будь-якої особи незалежно від віку і це право поширюється на будь-яку заінтересовану особу, матеріальні права, свободи чи інтереси якої можуть бути об'єктами судового захисту. При цьому держава створює відповідні процесуальні фільтри, наприклад, обмеження права на касаційне оскарження судових рішень. Погоджуємось з тезою, що такі бар'єри необхідні для формування єдиної правозастосовної практики та вирішення тих правових питань, які є вирішальними для неї, а також «відсіювання» касаційних скарг за майновим цензом та у справах незначної складності, в тому числі через уникнення надмірного формалізму [19, с. 89]. Тому право на судовий захист прав людини слід вважати все ж таки відносним.

Висновки. Таким чином, право на судовий захист слід розглядати як відносне невідчужуване право, що виникає на підставі норм закону і реалізується з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод, інтересів

людини відповідно до виробленого механізму процесуального законодавства.

Водночас право на судовий захист є комплексним правовим інститутом матеріально-процесуального характеру, що полягає у визначенні права на судовий захист як єдності його матеріального змісту та процесуальної форми, оскільки право на судовий захист може бути реалізоване лише в судо-

вому процесі. Право на судовий захист наділено законодавцем неперсоніфікованим характером, а відмова від права на звернення до суду за захистом вважається недійсною. Категорія необмеженості права на звернення до суду за захистом передбачає також його невідчужуваність, яка може бути елементом правового статусу лише тих осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Филиппов П.М. Судебная защита и правосудие в СССР. – Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 181 с.
2. Елисейкин П.Ф. Право советских граждан на судебную защиту как право конституционное и субъективное, основные задачи исследования // *Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*. Ярославль, 1979. Вып.4. С.3-17.
3. Пушкар Е. Г. Конституционное право на судебную защиту. Львов: Изд-во при Львовском государственном ун-те "Вища школа", 1982. 216 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. К. : ВД "Дакор", 2014. 600 с.
5. Абознова О. В. Суд в механизме реализации права на судебную защиту в гражданском и арбитражном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс». Екатеринбург, 2006. 204 с.
6. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 20с.
7. Лемак О.В. Право на судовий захист : конституційно-правовий аспект : автореф. ... дис. к.ю.н. : 12.00.02. Харків, 2014. 23 с.
8. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.
9. Цивільне процесуальне право України : підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01>
11. Позовне провадження : монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Лупсеник, П.І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 552 с.
12. Цивільний процес України : Підручник / за ред. Ю. С. Червоного. К. : Істина, 2007. 392 с.
13. Васильев С. В. Гражданский процесс : учебное пособие. Х. : ООО «Одиссей», 2007. 512 с.
14. Короєд С.О., Криштоф А.І. Концепція змісту права на судовий захист цивільних прав в Україні: цивільно-правовий та процесуальний аспекти. *Судова апеляція*. 2015. № 4 (41). С. 21-32.
15. Ніколаєнко А.М. Поняття та зміст права на судовий захист : сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 8. С. 48-50.
16. Качанов Є.О. Судові гарантії прав людини. Дис.... канд.. юрид. наук : 12.00.01. 214 с. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/d_Kachanov%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/d_Kachanov%20(4).pdf)
17. Кондрат'єва Л.А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03. К., 2006. 199 с.
18. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк „ІНДУСТРІАЛБАНК“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України від 28 квітня 2021 року № 2-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text>
19. Згама А.О. Про доступність правосуддя в контексті обмежень права на касаційне оскарження у господарському судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 87-92.